

## СУЧАСНА КУЛЬТУРА ТА ЦИВІЛІЗАЦІЯ В ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ

*В статье рассматривается проблема взаимодействия культуры и цивилизации в контексте глобальных преобразований в мире; определяются границы категорий «культура» и «цивилизация». Предпринята попытка прояснить характер их взаимодействия и определить, каким образом это взаимодействие влияет на конкретное содержание современного социокультурного пространства.*

**Ключевые слова:** глобализация, культура, цивилизация, история.

*In the article the problem of co-operation of culture and civilization is examined in the context of global transformations in the world are considered; the scopes of categories «culture» and «civilization» are determined. An attempt to find out character of their interactions and define how this interaction influences on concrete maintenance of modern social and cultures space is undertaken.*

**Keywords:** globalization, culture, civilization, history.

Початок ХХІ століття є ключовим, переломним моментом у розвитку людської історії і культури. Науково-технічна і інформаційна революції, глобалізація і бурхлива динаміка світових процесів – саме це в першу чергу зробило світ іншим і визначило схему його подальшого розвитку. Сучасна епоха соціокультурної трансформації підводить нас до необхідності дослідити той соціальний феномен, який можна умовно позначити як глобалізація культури.

Техніка, технологія, інформація, глобалізація, традиція, інновація, сучасність, матеріальні і духовні цінності, постмодернізм, філософія, мистецтво, релігія (перераховувати можна нескінченно) – усі ці самі по собі досить широкі поняття тим або іншим чином включаються в смислові русла двох фундаментальних категорій – цивілізації і культури [12, с. 10]. Саме з цієї причини так важливо чітко і ясно визначити межі кожної з цих категорій, з'ясувати характер їх взаємовідношення і виявити, яким чином це взаємовідношення впливає на конкретний зміст сучасного соціокультурного простору.

Перш за все, необхідно нагадати про одну обставину, яка і обумовлює, головним чином, складність цього питання. І цивілізація, і культура – обидва ці поняття мають більш ніж по дві сотні визначень, що іноді абсолютно суперечать одне одному. Проте в цьому хаосі все ж таки можна знайти основні принципи й орієнтири, які дозволять вивести основні, базові визначення.

Категорію «цивілізація» розуміють так: як синонім культури; як третій ступінь суспільного розвитку, у якому першим ступенем є дикість, а другим – варварство (Л. Морган і Ф. Енгельс); як локально-циклічну соціально-культурну освіту (Н. Данилевський, А. Тойнбі та ін.); як ступінь регресивного розвитку культури, фазу

її деградації (О. Шпенглер, М. Бердяєв); етимологічно пов'язане поняття із словом «цивільний», цивілізація також позначає міський спосіб життя на відміну від сільського [10, с. 733].

Практично в усіх цих підходах під цивілізацією розуміють певний стан суспільного розвитку, що характеризується відомим набором політичних, господарських, соціальних відносин, високим рівнем організації у всіх сферах і технічною могутністю. В цьому випадку не так важливо, у якому – хронологічному або територіальному – сенсі беремо поняття цивілізації. Головне полягає в тому, що майже завжди цивілізація виступає своєрідною оболонкою, що містить в собі конкретний зміст життя, тією формою, усередині якої здійснюється розвиток соціальної системи. В той же час на емпіричному рівні цивілізація утілюється в матеріальних артефактах, стаючи, таким чином, матеріальним субстратом суспільного життя.

На відміну від цивілізації, культура, в першу чергу, асоціюється з духовною діяльністю людини, спрямованою на філософське, естетичне, релігійне збагнення буття. Культура – це неосяжний простір сенсів, ідей, принципів, теорій, образів, символів, що є результатом цілеспрямованого духовного ідеального діяння людства. У ширшому значенні, поняття «культура» охоплює практично всю сукупність матеріальної і духовної діяльності людства, стає в певному розумінні синонімом цивілізації. Так, у філософському словнику культуру визначено таким чином: «Культура – сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених і створюваних людством у процесі суспільно-історичної практики» [10, с. 293].

Як би ми не намагалися розмежувати поняття цивілізації і культури, все ж таки за певних методологічних установок вони вельми тісно переплітаються між собою. Тому питання про характер взаємодії між цивілізацією і культурою, проблема проведення смислових меж між ними має велике методологічне значення.

У багатьох концепціях і сама категорія цивілізації, і розуміння специфіки тієї реальності, яку описують цим поняттям, безпосередньо визначають або прямо через культуру, або через її окремі риси. Так, Ф. Бродель вважає, що цивілізація є, перш за все, культурна зона, «житло», усередині якого існують різні підсектори культурних рис, починаючи від мови, релігії, мистецтва, політики й ін. Цивілізація, на думку вченого, є якийсь базис, що забезпечує саму можливість існування культури.

На погляд А. Тойнбі, формоутворювальним чинником цивілізації є саме культурний феномен – релігія [8, с. 121]. Тут слід зазначити, що погляд англійського мислителя, можливо, і був правильним для тих типів цивілізації, які він розглядав, проте стосовно сьогоденної ситуації, коли релігія майже повністю втратила своє минуле значення, концепція А. Тойнбі виглядає явним анахронізмом.

На думку С. Хантінгтона, цивілізація – це щонайширші культурні спільності, у яких мова, антропологічні особливості, релігія, спосіб життя, соціальні інститути є тими об'єктивними моментами, які визначають цивілізацію [11, с. 34]. Фактично вчений ототожнює обидва поняття, визначаючи цивілізацію через культуру. Принаймні, вельми важко зрозуміти, у чому ж полягає відмінність цивілізації від культури і чи існує вона взагалі.

О. А. Пеліпенко і І. Г. Яковенко розглядають цивілізацію як своєрідний функціональний підрозділ культури. Якщо культура є всією системою сенсів людського буття, як ідеальних, так і опрідметнених, то цивілізацію можна розуміти як ту частину цієї системи, яка пов'язана саме з наочним ресурсом культури [6, с. 83]. У разі такого трактування обсяг поняття «культура» ширший, ніж обсяг поняття «цивілізація», і ця позиція майже повністю відповідає ідеї нашого дослідження, з тією різницею, що, як щойно було наголошено, під цивілізацією (цивілізаційним прогресом) ми розуміємо не наочний ресурс культури, радше її духовно-гуманістичний потенціал.

Звертаючи увагу на три основні значення слова *cultura*, подані в латино-російському словнику: 1) обробіток, обробка, розведення, відхід; 2) виховання, освіта, розвиток; 3) поклоніння, шанування, А. Е. Чучин-Русов вважає, що весь «тріадичний механізм» саморуху культури розкривається вже в самій етимології цього слова. На його думку, цей механізм складається з показника напряму і сенсу руху (I), власне двигуна (II), а також системи безпеки – «гальма» (III). Та обставина, що третій «вузол» (III) також виконує роль «показника напряму і сенсу», свідчить лише про циклізацію, замикання в трикутник цієї тріади, про досягнення внутрішньої структури єдності, про самодостатність і про циклічно-безперервний характер функціонування «механізму» – цього «вічного двигуна» другої природи.

Далі, розглядаючи історію світової культури в цілому, А. Е. Чучин-Русов звертає увагу на бінарний характер її структури. Він вважає, що не тільки відома опозиція Схід – Захід являє собою один із різновидів цієї бінарності, але і культура Європи виявляє свій бінарний характер, який в історичній, мистецтвознавчій, літературознавчій й іншій спеціальній літературі відбито в таких опозиціях, як часи піднесення – часи занепаду, розквіт – декаданс, ренесанс – бароко, класицизм – романтизм і т. д. Розвиваючи думку про бінарний характер культури, філософ з'ясовує, що форма саморуху європейської культури має не просто спіралеподібний характер, але відповідає двоспиральній моделі, причому одна спіраль, у повній відповідності з соціокультурним законом зсуву Де-Роберті, зміщена «за фазою» щодо іншої і, по суті, повторює структуру (форму) носія біологічної спадковості – молекули ДНК [12, с. 10]. Тут спостерігаємо ту ж «закрученість» однієї спіралі (символізування духовної частини культури) навколо іншої (матеріально-технічної компоненти культури). А. Е. Чучин-Русов стверджує, що в культурі принцип бінарності закладений в амбівалентний характер архетипічних структур, у наборі ознак жіночого і чоловічого типу, які дають про себе знати як у приватних антитезах культурних феноменів, так і в явищах глобального порядку: культурно-історичних етапах, стилях і типах культур.

Ми вважаємо, що схему, яку запропонував цей дослідник, можна використовувати під час вивчення сучасного процесу глобалізації культури. На нашу думку, стратегічними складовими еволюції культури є науково-технічний і цивілізаційний прогрес, які розвиваються за двоспиральною моделі, де одна спіраль (цивілізаційний прогрес) зміщена «за фазою» щодо іншої (науково-технічний прогрес). Глобалізація підсилює суперечності в розвитку цих складових, призводить

до стратегічної нестабільності глобального і локальних соціумів.

Увесь шлях соціально-історичного розвитку людства є шлях ускладнення системи суспільного буття, удосконалення його структури й організації. Цей процес, що включає елементи цивілізаційного й технічного розвитку, веде до досягнення все більшої свободи і зменшення залежності від природного середовища. В процесі безперервного й поступального історичного розвитку людської культури формується і закріплюється особливий комплекс знань, переконань, ідей, принципів і цінностей, культурних традицій, соціальних установок і стереотипів, які і є виразом цивілізаційного прогресу. Проте в умовах сучасної інформаційно-технічної цивілізації відбувається відчуження людини від традиційних форм культури, руйнування багато чого з того, що було створене попередніми епохами в ході культурно-історичного розвитку. В результаті сьогодні цивілізаційний прогрес різко відстає від науково-технічного прогресу, що особливо яскраво виявляється в перетворенні людини в свого роду додаток до глобальної інфотехносистеми. Це означає кризу самої людини. З початком третього тисячоліття нашої ери у взаєминах індивіда і суспільства, в розвитку самої людської особи склалася парадоксальна ситуація, через яку сумнівним часто виявляється навіть те, що ми традиційно позначаємо як людську ідентичність, – уявлення людини про своє особливе місце і призначення в навколишньому світі і суспільстві, а також внутрішнє усвідомлення людиною своєї історичної автономності, культурної унікальності і особистої свободи. Можна говорити про те, що сформувалася парадоксальна людина.

Криза сучасної людини, а також форм і способів її продуктивної діяльності в конкретному історичному й соціальному оточенні суттєво відрізняються від схожих ситуацій минулих епох. Сьогодні цю кризу вже неможливо пояснити одним тільки недоліком гуманістичних ідеалів і цінностей або моделей соціального перевлаштування, реальні доміанти яких у тій або іншій формі наявні в сучасній суспільній свідомості. Згубне наростання тотального відчуження людини від реального соціального процесу підводить нас до висновку про те, що коріння загальноцивілізаційної кризи сучасного соціуму криється у відставанні цивілізаційного прогресу від науково-технічного [6, с. 87]. Конкретно йдеться про дуже повільні темпи розвитку таких найважливіших інститутів, як цивільне суспільство і демократична сім'я, про слабку виявленість інноваційних трансформацій, що відбуваються в структурі й змісті духовно-етичних, освітніх і виховних процесів.

Незважаючи на це, слід підкреслити, що в умовах глобалізації культури саме науково-технічна складова цього процесу символізує собою його об'єктивну необхідність, дозволяє керувати суспільством найраціональніше і вселяє певний оптимізм (у першу чергу, в контексті потенційної появи нових можливостей вирішення глобальних проблем). Усе це привернуло до ідеї глобалізації безліч прихильників, які побачили в цьому проекті шанс до втілення давньої мрії про розумно влаштоване єдине людство, про глобальну державу, яка створить єдину загальнолюдську культуру, сформує єдині цілі й цінності, але при цьому не елімінує повною мірою культурного різноманіття. Безглузда витрата ресурсів на війни,

конфлікти, різного роду протистояння також зникне, як передбачають, з утворенням єдиного людства. Уявлення подібного роду можна виявити, зокрема, у П. Тейяра де Шардена і В.І. Вернадського.

Вельми цікавою вважаємо концепцію метачасу культури (метаісторії), яку створив відомий український філософ С. Б. Кримський. Він відзначає, що одновимірні уявлення історичного процесу, які наявні в разі його філософського висвітлення, значною мірою визначаються тим, що дослідники надмірно акцентують увагу на історії як минулості, плинності подій, необмеженому стягненні новизни. Тим часом історія є не тільки розкриттям того, що відбувається, але і твердженням того, що зберігається. Інваріантами, що виражають естафету поколінь і часів, виступають і значні культурні цінності. А фундаментальні моральні настанови на зразок десяти заповідей не тільки формально, але і змістовно пронизують цивілізаційний процес. Одне тільки філософське усвідомлення морального основоположення: «Не роби іншим того, чого не бажаєш для себе» – тематично збігається в різних мислителів і через християнське втілення доводиться до кантівського імперативу, що володіє статусом непорушної цінності всіх часів і народів [4, с. 32].

Раціональне розуміння кризових, символічно вічних або нескороминущих цінностей історії стає очевидним, як вважає С. Б. Кримський, якщо розглядати історичний процес в його наочному вираженні через цивілізацію або культуру. В останньому випадку ми натрапляємо на арсенал початкових зразків і базу архетипів цивілізаційного розвитку. Якщо цей розвиток і відбувається по спіралі, то в центрі зовсім не її дірка. Цивілізаційні процеси завжди накручуються на кризові фундаментальні цінності, які, як земна вісь, пронизують весь масив історії. Тріада «Істина – Благо – Краса» в кожному епоху має свою інтерпретацію, але тематично незмінно присутня на всіх етапах цивілізаційного розвитку. Подібні інваріанти цивілізаційного процесу, все те, що називають «золотим фондом» культури, створює перспективу вічності. Ця перспектива і символізує метаісторію, тобто той ракурс історії, у якому вона виступає як збереження своїх формоутворень.

Таке різноманіття конфігурацій сьогодення, минулого і майбутнього, що формує нове бачення глобальної історії, підводить нас до висновку про можливість і необхідність доповнити нашу концепцію про двобічність усесвітнього культурного процесу як єдність науково-технічного і цивілізаційного компонентів третім суттєвим елементом – метаісторією, що розвивається в метачасі культури. В цьому випадку, якщо слідувати гіпотезі А. Е. Чучина-Русова, науково-технічний прогрес є зовнішньою (матеріальною) спіраллю, цивілізаційний (духовний) прогрес – внутрішньою, а стрижнем цих спіралей стане метаісторія, «золотий фонд» культури, що розвивається у метачасі культури і синтезує, «просіває» всі кращі і стійкіші складові перших двох компонентів культури. Такий, на наш погляд, «механізм» триалектичної взаємодії сутнісних елементів процесу глобалізації культури.

Література:

1. Бердяев Н. А. Смысл истории. – М., 1990.
2. Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера. – М., 2002.
3. Данилевский Н. Я. Россия и Европа. – М., 1991.
4. Крымский С. Б. Метаисторические ракурсы философии истории // Вопросы философии. – 2001. – № 6.
5. Мчедлова М. М. Понятие „цивилизация”: история и методология // Философия и общество. – 1999. – № 1.
6. Пелипенко А. А., Яковенко И. Г. Культура как система // Человек. – 1997. – № 5.
7. Тейяр де Шарден П. Феномен человека. – М., 1987.
8. Тойнби А. Постижение истории. – М., 1991.
9. Тоценко Ж. Т. Парадоксальный человек. – М., 2001.
10. Философский словарь. – М., 1975.
11. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций // Полис. – 1994. – № 1.
12. Чучин-Русов А. Е. Культурно-исторический процесс: форма и содержание // Вопросы философии. – 1996. – № 4.
13. Шпенглер О. Закат Европы. – Т. 1. – М., 1993.
14. Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства. – М., 1978.